

др **Момчило Исић**, научни саветник
Институт за новију историју Србије
Београд

Српска православна црква међу сељаштвом у Србији између два светска рата

Мрежа цркава

Крајем* 1924. у Србији – на подручју седам епархија: Београдској (без Београда), Браничевској, Жичкој, Нишкој, Тимочкој, Рашко-призренској и Шабачкој – постојало је 859 цркава и чак 998 парохија, што значи да 176 или 17,63% парохија није имало цркву. Најмање црква имала је браничевска епархија: од 116 парохија без цркве је било 60 или 51,72%, тако да је једна црква долазила чак на 102 км² и на 1.106 домаћинстава. У броју цркава предњачила је тимочка епархија, у којој цркву није имало „тек“ 16 или 14,54% парохија, док су најповољније прилике биле у нишкој епархији, једна црква на 401 домаћинство и 47 км². Просечно, црква у Србији је захватала подручје од 64,32 км² са 596 домаћинстава.

Табела 1: Мрежа цркава крајем 1924. године

Епархија	Црква	Парохија			Црква на		
		укупно број	без цркве	%	км ²	домаћи нстава	станов ника
Београдска, без Београда	130	156	26	16,66	47	678	3.739
Браничевска	56	116	60	51,72	102	1.106	5.605
Жичка	105	149	44	29,53	95	707	3.786
Нишка	320	291			47	401	2.531
Тимочка	94	110	16	14,54	79	623	2.774
Рашко-призренска	74	66	-				
Шабачка	80	110	30	27,27	75	681	4.063
укупно	859	998					

Извор: Момчило Исић, *Културно просветне прилике на селу у Србији 1918-1941*, рукопис

Десет година касније, крајем 1934, у Северној Србији, на Косову и Метохији и у Рашкој, изузев Београда, налазила се 971 црква и капела,¹ мада је подручје било подељено на 1.198 парохија, што значи да 227 или 18,95% парохија није имало цркву. Само захваљујући бројним црквама из периода средњевековне Ср-

* Прилог за зборник радова научног скупа „Српска теологија у двадесетом веку: Истраживачки проблеми и резултати“ одржаног на Православном богословском факултету у Београду 24. и 25. маја 2007. у склопу пројекта бр. 149037А („Српска теологија у двадесетом веку“), који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

¹ У овај број нису урачунате манастирске цркве.

шко-призренске епархије и дела Скопске епархије црква је о парохија, док је у свим осталим епархијама недостајао ма-кава. И даље, у црквама је највише оскудевала браничевска; 5,84% парохија није имало цркву, док су најповољније при-ком делу Београдске епархије, без Београда, где свега 11 или кву или капелу. У наредних пет година подигнуто је, на ова-ју Србије, 26 црква и капела, што је повећање од 2,68%. Ме-ом раздобљу поједине парохије издељене, те их је крајем а цркву није имало 21.66% парохија.

Црква током тридесетих година 20. века

	1934.				1939.			
	црква	паро- хија	+ или – црква		црк- ава	паро- хија	+ или – црква	
			број	%			број	%
ске	122	133	- 11	8,27	126	172	+ 46	26,74
	87	197	- 110	- 55,84	96	193	- 97	- 50,26
	124	162	- 38	- 23,46	126	185	- 59	- 31,89
	238	270	- 32	- 11,85	222	281	- 59	- 21,00
	103	81	+ 22	+ 27,16	116	87	+ 29	+ 33,33
	105	61	+ 44	+ 72,13	105	64	+ 41	+ 64,06
	101	151	- 50	- 33,11	106	156	- 50	- 32,05
	91	143	- 52	- 36,36	100	133	- 33	- 24,81
	971	1.198	- 227	- 18,95	997	1271	- 276	- 21,66

р Српске православне патријаршије за 1934. годину, стр. 45-86; Црква православне патријаршије за 1939. годину, стр. 110-125.

о да је у Србији било више од 3.000 села, као и да се знатан ва налазио у градовима, варошима и варошицама, јасно је да ше од 2/3 села. Једна црква је, отуда, често покривала под-села. Примера ради, цркви у селу Врелу, у тамнавском срезу упадало је чак осам села са 1.278 домова, при чему су поје-зна и девет километара.²

Другог светског рата у епархијама Браничевској, Жичкој, Ти-зренској на једну цркву долазило је у просеку 4.056 право-највише у Жичкој, 4.816, а најмање у Рашко-призренској, и само две цркве и једном капелом, или са 8.667 становника најнеповољнијем положају било је Звишко архијерејско на-стране, у Призренском архијерејском намесништву на једну с 750 православних становника.

кава у одређеној мери ублажавали су манастири, којих је било 74.³

тадала су села: Врело са 260 кућа, Љубинић са 150 (удаљено је од Врела 7 5 км), Јошева са 80 кућа (7 км), Милорци са 55 кућа (9 км), Црвена Јабука це са 120 кућа (4 км), Таково са 260 кућа (3 км). – Александар Петровић, *ствене и хигијенске прилике*, Београд, 1932, стр. 138.

епархијама: Београдска епархија – србијански део: Благовештење, Вољав-Каленић, Рајиновац, Раковица, Лавра Св. Пеђе Патријаршије; Браничев-фанасија, Горњак, Туман, Витовница, Св. Петка, Миљков, Копорин; Жичка

Табела 3: Број цркава и православног становништва 1941. године

Браничевска епархија			
Архијерејско намесништво	број цркава	православно становништво	
		укупно	на једну цркву
Великоорашко	10	38.363	3.836
Звишко	3	26.000	8.667
Млавско	13	57.333	4.410
Моравско	8	31.566	3.946
Параћинско	6	27.559	4.593
Подунавско	14	54.826	3.916
Пожаревачко	18	65.323	3.629
Раваничко	7	53.529	7.647
Рамско-голубачко	14	51.524	3.680
Ресавско	7	39.612	5.659
Хомољско	4	26.370	6.592
укупно	104	472.005	4.538

Жичка епархија			
Архијерејско намесништво	број цркава	православно становништво	
		укупно	на једну цркву
Гружанско	13	46.490	3.576
Драгачевско	9	41.654	4.628
Жичко	12	58.826	4.902
Жупско	12	48.916	4.076
Златарско	7	30.767	4.395
Качерско	5	25.487	5.097
Љубићко	7	36.305	5.186
Моравичко	8	33.714	4.214
Пожешко	8	47.573	5.947
Рачанско	4	29.566	7.391
Студеничко	7	29.272	4.182
Таковско	9	38.390	4.265
Трнавско	7	32.590	4.656
Трстеничко	7	52.643	7.520
Ужичко	7	36.204	5.172
Црногорско	4	18.378	4.594
укупно	126	606.775	4.816

пархија: Жича, Студеница, Љубостиња, Рача, Благовештење, Сретење, Никоље, Враћевшница, Вун, Драча, Велуће, Стрмац, Клисуре; *Нишка епархија*: Св. Роман, Наупара, Сићево, Св. Јован Гороматијевачки, Суково, Св. Јован Богослов Добрашевски, Св. Никола Планинички, Високоражани, Св. Ђирко и Јулита, Св. Аранђео Изатовачки, Дивљански, Темска, Вета, Св. Богородица, Позов пртесвете Богородице, Св. Стеван Липовачки, Ајдановачки, Св. Петка; *Рашко-призренска епархија*: Св. Марко, Св. Тројице, Грачаница, Девич, Драгинац, Бинич, Лавра Високих Дечана, Гориоч, околице, Сопоњани; *Скопска епархија – србијански део*: Св. Панталејмон, Св. Стеван, Св. Јован Бигрски, Св. Прохор Пчињски; *Тимочка епархија*: Буково, Суводол, Вратна, Св. Успенија, Св. Тројица, Манастирица; *Шабачка епархија*: Радовашница, Чокешина, Трноша, Петковица, Боговађа, Пе-

Тимочка епархија

Архијерејско намесништво	број цркава	православно становништво	
		укупно	на једну цркву
Бољевачко	9	36.763	4.085
Брзопаланачко	7	20.426	2.918
Зајечарско	14	46.056	3.290
Кључко	13	25.224	1.940
Књажевачко	11	42.159	3.833
Крајинско	15	23.794	1.586
Неготинско	19	36.916	1.943
Поречко	6	17.791	2.965
Сокобањско	7	27.688	3.955
Тимочко	8	28.333	3.542
укупно	109	305.150	2.799

Рашко-призренска епархија

Архијерејско намесништво	број цркава	православно становништво	
		укупно	на једну цркву
Призренско	33	25.057	759
Приштинско	26	50.354	1.937
Косвоскомитровачко	13	42.812	3.293
Гњиланско	21	37.149	1.769
Новопазарско	16	44.973	2.811
Пећко	14	46.113	3.294
укупно	123	246.458	2.004

Извор: Црква – Календар Српске православне патријаршије за просту 1941. годину.

Попуњеност парохија свештенством

Спроводећи политику денационализације српског становништва непријатељ је у оку Првог светског рата, поготово у време окупације, посебно настојао да уништи Српску православну цркву, у чему су нарочито предњачили Бугари. Спроводећи насилну бугаризацију на свом окупационом подручју, они су не само рушили цркве већ и убијали свештенике, и то на најбруталнији начин. Прво су мучени најстрашнијим мукама и пребијани, а затим убијани, неки од њих поливани су гаом и паљени, бацани у бунар или у реку. Само у новембру и децембру 1915. најсвирепији начин убили су преко 130 свештеника. На путу између Ниша и Пијота 7. новембра 1915. убијено је 18 а нешто касније још 12 свештеника.⁴ Највише је убијених свештеника из врањског и нишког округа.⁵

Због бројних свештеничких жртава у рату многе цркве и парохије су после ослобођења биле празне. У циљу њиховог што бржег попуњавања приступило се и скраћеном школовању у богословијама. Од 26. маја 1919. до 16. јула 1920. три краћена курса у богословији у Призрену завршило је 52 ученика из Србије, док

⁴ *Нова зора*, 67, 23. децембар 1918, стр. 4.

⁵ Број свештеника убијених од стране Бугара по окрузима: врањски 27, нишки 28, тимочки 18, иротски 11, топлички 7, крагујевачки 1, крушевачки 4, крајински 4. – *Весник Српске цркве*, септембар-децембар 1921, стр. 24.

је у децембру 1921. завршни течајни испит у Богословији „Свети Сава“ у Сремским Карловцима положило 36 ученика последње предратне генерације, која је I разред уписала школске 1911/12 године.⁶

Ни убрзано школовање није могло брзо да отклони последице огромног страдања свештеника у рату. Половином 1921. само у Тимочкој епархији је било упражњено 28 парохија, са 72 села и 13.674 домаћинства, а у Нишкој епархији 40 парохија, са 232 села и 13.695 домова. Иначе, почетком 1922. у шест епархија са подручја Северне Србије без свештеника је било 220 парохија или 22,06%. Далјом нормализацијом рада богословија све је више свештеника. У седам епархија, изузев Београда, крајем 1924, када су богословије у Призрену и Сремским Карловцима већ ишколовале 319 свештеника, било је 918 свештеника у разним звањима, односно 80 или 8,02% мање од броја парохија. Међутим, како је одређени број свештеника имао и друге, непарохијске дужности, непопуњених парохија је 99 или 9,92%. Празне су најчешће парохије у Тимочкој и Жичкој епархији, док је таквих најмање у србијанском делу Београдске епархије. Изузмемо ли Рашко-призренску епархију, на једног свештеника који је имао парохију просечно је долазило 559 домаћинства и 3.076 становника. Највише домаћинства, чак 841, имао је свештеник у Тимочкој епархији, а становника свештеник у Жичкој епархији, њих 3.258. У Браничевској епархији свештеник је био у најповољнијем положају, са само 306 домаћинства и 2.828 становника.

Табела 4: Број свештенства крајем 1924. године

Епархија	Парохија	Свештеника	Упражњених парохија		На парохијског свештеника	
			број	%	домова	становн.
Београдска, без Београда	156	160	2	1,28	524	3.157
Браничевска	116	114	5	4,31	306	2.828
Жичка	149	122	27	18,12	591	3.258
Нишка	291	271	26	8,93	635	3.056
Рашко-призренска	66	60	10	15,15		
Тимочка	110	85	25	22,73	841	3.068
Шабачка	110	106	4	3,64	420	3.066
укупно	998	918	99	9,92	559	3.076

Извор: *Шематизам Српске православне патријаршије за 1924. годину.*

У наредном десетогодишњем периоду, због великог броја домова и доста неприступачног терена у појединим парохијама, уследило је њихово дељење, па је тако 1934. у ових седам епархија било 1.190 или 19,24% више него десет година раније. Будући да је у овом раздобљу било и измена територије одређених епархија, веома су различите и промене у броју парохија у појединим епархијама. Тако је Браничевску епархију 1934. чинило 197 парохија, што је у односу на 1924. повећање од 69,83%, док је Нишка епархија, истовремено, „изгубила“ 21 парохију на рачун Тимочке епархије, која је сада имала 156 парохија или 41,82% више него 1924.⁷

Пет година касније парохија је тек за 20 више, с тим што су поједине епархије изгубиле а друге добиле одређени број парохија. Тако је Шабачка епархија

⁶ Момчило Исић, *Сељаштво у Србији 1918-1925*, Београд, 1995, стр. 360.

⁷ *Црква – Календар Српске православне патријаршије за 1934. годину.*

изгубила 10 или 6,99%, док је Жичка добила 23 односно 14,20% нових. И током наредне две године број парохија се мењао у свим епархијама, изузев Жичке. Највише, по девет нових парохија, добио је србијански део Београдске епархије, без Београда, и Шабачка епархија. Тимочка епархија је једина рат дочекала са мање парохија него 1939: уместо 156 имала их је 151.

Табела 5: Парохије у Србији током тридесетих година 20. века

Епархија	Број парохија			+ или – у односу на 1924. у процентима		
	1934.	1939.	1941.	1934.	1939.	1941.
Београдска, без Београда	181	172	174	+16,02	+10,26	+11,54
Браничевска	197	193	202	+69,83	+60,10	+74,14
Жичка	162	185	185	+8,72	+24,16	+24,16
Нишка	270	281	287	-7,22	-3,56	-1,39
Рашко-призренска	81	87	90			
Скопска – део	61	64				
Тимочка	156	156	151	+41,82	+41,82	+37,27
Шабачка	143	133	142	+30,00	+20,91	+29,01
укупно	1.251	1.271				

Извор: Црква – Календар Српске православне патријаршије за 1934. годину; Црква – Календар Српске православне патријаршије за 1939. годину; Црква – Календар Српске православне патријаршије за 1941. годину.

Уз већ ранији недостатак свештеника увећање броја парохија утицало је да празних парохија буде још више. Уместо таквих 99 крајем 1924. десет година касније их је 110 или 9,24%. У Тимочкој епархији оне су најбројније, чак 40 парохија или 25,64%, а затим у Браничевској епархији 38 односно 19,29%. Највише свештеника недостајало је књажевачком архијерејском намесништву: празно је било његових 10 парохија или 45,45%. Са седам празних парохија или 41,18% њега је следило параћинско архијерејско намесништво у Браничевској епархији.⁸

И током 1935. године Браничевској и Тимочкој епархији недостајао је исти број свештеника као и претходне године, с тим што је тај недостатак био изражен и у србијанском делу Београдске епархије, изузев Београда, где је било упражњено 19 свештеничких места или 11,31%. У осталим епархијама недостајало је знатно мање свештеника: Жичкој седам, Рашко-призренској два, а Нишкој, србијанском делу Скопске епархије и Шабачкој епархији по један свештеник.⁹ У 1936. години Тимочкој епархији недостајало је, поново, 40 свештеника, Браничевској сада нешто мање, њих 30, а србијанском делу Београдске епархије само шест свештеника. Жичкој епархији и даље је требало још седам, док је Рашко-призренској сада недостајало осам свештеника, а Нишкој, србијанском делу Скопске и Шабачкој епархији, поново, по један свештеник.¹⁰ Браничевској Епархија, и пред Други светски рат, недостајао је знатан број свештеника: у 1939. години 39, а у 1941. било је упражњено 37 њених парохија, највише у млавском архијерејском намесништву, седам или 28%, док је према укупном броју парохија најнеповољније стање било у звишком архијерејском намесништву, где су од 12 парохија

⁸ Црква – Календар Српске православне патријаршије за 1934. годину.

⁹ Црква – Календар Српске православне патријаршије за 1935. годину.

¹⁰ Црква – Календар Српске православне патријаршије за 1936. годину.

празне биле четири тј. 33,33%.¹¹ Две године касније у раваничком архијерејском намесништву непопуњено је било 7 парохија или 41,18%.¹²

Свештенство и паства

Осим тога што свештеника није имало довољно, сељаштво и постојећим није било задовољно, јер своје дужности често нису правилно вршили.

„Још сам се уверио код појединих цркава, где свештеник скраћује Богослужење или не врши литургију услед, што је те ноћи седео у кафани до после пола ноћи, а зна се зашто се ноћу седи у кафани, и онда јутром долази у цркву ради страха да не изгуби службу, сврши само неке молитве без светих тајни, а таквих свештеника има доста, што их нећу сада открити, докле их не опоменем на само, да у таквим парохијама влада један страشان хаос, као у содому и гомору, а то је само услед лабавих свештеника, јер крњаво врше своју службу па им крњаво и јесте у њиховој парохији.“¹³

Очекујући од свештеника да „светли“ животом и делом, и да с љубављу врши свој пастирски рад, сељаштво је лако уочавало свештеникове „грешке“, на које се често жалило црквеним и световним властима. Тако је Духовном суду Тимочке епархије 1920. поднета 31 жалба на рад 12 свештеника,¹⁴ а Духовном суду Жичке епархије 1925. чак 41 пријава против 35 свештеника.¹⁵

Свештеницима се најчешће замерало на превисоким таксама за чинодејства. За свештеника доњокрчинске пархије у темнићком срезу, у допису „Смотри“ од 30. јуна 1924, на пример, говорило се да је

„презрео и свето писмо и десет Божјих заповести, и своју свештеничку дужност, и одао се служби свога цепа, који, како изгледа нема дна. ... Дошло је време, да се човек и не крштава и не венчава па и не опева. Боље је бити некрштен и неопеван и невенчан, него ли пунити цеп овом нашем грабљивом и незајљивом попу.“¹⁶

Да би се спречиле свештеничке злоупотребе 9. децембра 1925. донета је Уредба о додацима првославним свештеницима за њихова чинодејствовања, која предвиђа:

1) за знамење 2 динара, 2) за крштење 12, 3) за испит 12, 4) за венчање само код женика: а) за лица која плаћају више од 50 динара годишње непосредне порезе 144-120, б) за лица која плаћају 25-50 динара 72-60, в) за лица која плаћају испод 25 динара или уопште нису задужена порезом 36-25, 5) за свечарско с водицом код куће, сечењем колача и прекадом кољива у цркви 12 динара, 6) за водоосвећење кад се свештеник нарочито зове 12, 7) за малу молитву 12, 8) за јелоосвећење над болним за сваког свештеника по 20 динара, 9) за велику молитву 15, 10) за освећење дома за сваког свештеника 36 динара, 11) за опело са водицом: а) за лица која плаћају више од 50 динара непосредне порезе годишње 48-40 динара, б) за лица која плаћају од 25-50 динара 36-30, в) за лица која плаћају испод 25 или уопште нису задужена порезом 24-20 динара, 12) за опело са водицом: а) за лица која плаћају више од 50 динара непосредне порезе годишње 24, б) за лица која плаћају 25-50 динара порезе 18, за лица која плаћају испод 25 динара или нису задужена порезом 12 динара, 13) за парастосе по свештенику 12 динара, 14) за спомен читуље о задушницама 1 динар, 15) за прекаду кољива 2 динара, 16) за спровод до гробља на сваког свештеника по 36 динара, 17)

¹¹ Црква – Календар Српске православне патријаршије за 1939. годину; Црква – Календар Српске православне патријаршије за 1941. годину.

¹² Исто.

¹³ Мисионар, 1. јануар 1938, стр. 29.

¹⁴ Архив Југославије, Министарство вера Краљевине Југославије, ф-165.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Смotra, 43, 4. јул 1924, стр. 2.

за читање једног столца јеванђеља 48, за читање псалтира 48, 19) за издавање извода из протокола крштених, венчаних и умрлих, на захтев приватних лица 12 динара.¹⁷

Ни усвајање уредбе поједине свештенике није, међутим, „обуздало“ у бесомучној трци за новцем. Тако је парох крушевачки у прокупачком срезу 1927. наплатио једно венчање 410, уместо 25, а опело 100 уместо 12 динара, док је један други парох за испит и венчање узео чак 1.230 динара. Због непоштовања предвиђених такси за чинодејствовања парох скорички (ражански) кажњен је, на пример, са седмодневном епитимијом.¹⁸

Због честих жалби на скупе свештеничке услуге, министар вера је протествовао и код епископа нишког 12. новембра 1927, подвлачећи:

„Овакав рад свештеника не може се дозволити јер изазива незадовољство код парохијана, који често пута немогући се спасти од прекомерних наплата од свештеника прете да и веру промене...“¹⁹

Будући да је тешко уновчавало своје производе, поготово по одговарајућој цени, сељаштво је више него други слојеви становништва ценило новац, због чега се о њему често говорило као о „тврдици“. Оно је нарочито тешко и нерадо плаћало свештенику за вршење црквених обреда, што илуструју и разне узречице с тим у вези: „Са сваком се мореш годити (погађати), а са попом не!“, или: „Они благослов дају само за паре!“. Међу сељаштвом је, заправо, свештеник често посматран као чиновник „који за новац врши религиозне обреде“.²⁰

Високе свештеничке таксе посебно су „љутиле“ сељаштво у време велике економске кризе, крајем двадесетих и почетком тридесетих година 20. века. Бројне су, отуда, биле његове жалбе, не само црквеним већ и државним надлештвима. Министар правде је зато 30. октобра 1930. упутио Његовој Светости Архиепископу Пећком, Митрополиту београдско-карловачком и Патријарху српском писмо следеће садржине:

„Пошто су жалбе на многе свештенике учестале, част ми је умолити Вашу светост за сходне мере да се оваквој самовољи свештеника стане на пут, у противном бићу принуђен свакоме таквом свештенику за кога ми дође пријава да је наплатио више него што му по закону припада, ускратити додатке на скупоћу.“²¹

Свештеници су неретко својим понашањем проузроковали и поделе међу парохијанима.

„Сељаштво у Рипњу се поделило на присталице и противнике попа у селу. Једни кажу да је исправан и честити, а други да лумпује и пије с рђавим људима и да за опела наплаћује веће таксе него што су законом предвиђене, за развратнички однос. ‘Уосталом, ко би могао похватати и дознати све оно што се догађа по шљивацима и раштрканим кућама села када влада помрчина’“²²

Расцеп међу паством нарочито је изазивало политичко ангажовање свештеника.

„Народ оправдава своје мишљење, да се свештеник не бави политиком, овим: свештеник је свих парохијана и сви парохијани су његови; он мора ући у сваку кућу и бити у љубави са свима људима, иначе ако припада једној групи, он то не може испунити, јер и ако он све њих воли, ипак ће његови парохијани, припадници друге групе, тврдити за њега да он њих дели и да једне (своје) више воли а друге мрзи. Али, ако све-

¹⁷ Београдски дневник, 2.136, 10. децембар 1925, стр. 2.

¹⁸ Архив Југославије, Министарство вера Краљевине Југославије, ф-176/277

¹⁹ Исто.

²⁰ Александар Петровић, *Бањане: Социјално-здравствене и хигијенске прилике*, Београд, 1932, стр. 141.

²¹ Архив Југославије, Министарство правде Краљевине Југославије, ф-1.931/79.

²² *Време*, 29. мај 1929, стр. 7.

штеник приђе једној политичкој партији и буде агилан и као такав постане опасан за друге политичке групе, онда му противници узвикну: 'Гледај ти, попо цркву!' Такав узвик често је на своме месту и готово оправдан, кад се узме у обзир да многи од нас више ради на послу за који се није спремао и за који се плаћа на штету свога позива.²³

На прекомерно уплитање свештеника у „туђи посао“, поготово у политику, истински наследници оних којима је Христос рекао „идите... и све народе учите“ стално су упозоравали:

„Своје високо познавање не бацајмо под ноге узимајући неке друге дужности и послове, који немају Христа у себи. Политика је уништила на своме пољу многе наше јунаке – свештенике, који су се за њу борили и у борби животе изгубили. Христа напустили, људи им не признају. Нека би нам прича Христова: 'о добром пастиру и најамнику' увек била на срцу.“²⁴

Ова упозорења нису увек прихватана. Многе цркве су и даље остајале „својеврсне верске канцеларије“ у којима су „чланови православне цркве“ обављали одређене послове, уместо да постану истински храмови који подстичу и обезбеђују „разговор са Богом, самоконтролу и преиспитивање у свету Христове речи“. Сељаштво је, отуда, често остављано само себи, иако се радило „о најсложенијој страни човечје душе“.²⁵

Не само што су цркву претворили у „верску канцеларију“, а ретким и „механичким“ проповедима нису успевали да веру приближе народу, многи свештеници су и себе преобразили у „правог“ чиновника. Одлазили су међу сељаштво само по позиву (крштење, опело, освећење темеља или споменика, читање молитве за оздрављење, исповедање оболелог на самрти и сл.), односно пред крсну славу и Ускрс, ради освећења водице. Одмах по обављеној „дужности“ и примљеној „награди“ напуштали су сељаков дом. Уколико село није имало цркву, они су чак и њега остављали, и одлазили парохијској цркви, да у свом удобно намештеном стану добију нови позив, за нову „зараду“.

Било је, међутим, и свештеника чија је посета сеоској кући представљала истински свечан моменат.

„Кућа се за њега припрема као за највиђенијега госта. При његовом доласку у кућу, прилазе му редом сва чељад и љубе га у руку (и траже благослов). Тај свечани моменат је нарочито појачан, ако свештеник у кући врши неки богослужбени чин. Ако је свештеник чувен по своме животу или покрива велики положај у Цркви, онда га моле да на кући остави благослов.“²⁶

Овакви свештеници светлели су својим примером, искреном оданошћу Цркви и позиву свом. Они су отварали душу и срце парохијана.

„Кад није у служби он је у својој кући чита побожне књиге, и фала Богу он је његовим благочиним животом добио од Бога дар своју честиту породицу што је свима за понос; под његовом управом 1937. године, за 5 месеци озидана је покривена и малтерисана нова црква у Осечини дужине 25 метара и ширине 10 метара. Кад је у цркви на Богослужењу све прописно свршава, од почетка проскомидије па до краја литургије, не изостављајући ни једне речце из прописа црквених, по певању буди имја Господње, када треба да да благослов, он свештеник излази у цркву на амвон и са громгласним речима држи усмену проповед, по пола сата, некад и по три четврти сата, сваке уопште службе, и тако његова беседа многа је тврда срца умекшала, услед ње-

²³ *Шабачки гласник*, 49, 2. и 3. децембар 1933, стр. 1.

²⁴ *Весник Српске цркве*, фебруар 1932, стр. 119.

²⁵ Милан Љ. Каровић, *н. д.*, стр. 246.

²⁶ Влајко Влаховић, *н. д.*, стр. 44.

гове добре службе и беседе. Заволели су нашега попу и други парохијани, који услед његове службе долазе нашој цркви да се духовно нахране.“²⁷

Сељаштво у цркви

Свака религија има своје обреде којима је задатак да потпомажу развитак и одржавање религиозних осећања. Будући да се многи од њих спроводе у цркви, степен религиозног осећања је непосредно условљен и тиме колико се црква посећује. Међутим, однос између нивоа религиозних осећања сељаштва у Србији и његовог посећивања односно непосећивања цркве заправо је двострук: оно или не посећује цркву јер слабо верује, односно слабо верује зато што не посећују цркву. Осим истинске религиозности, одлазак сељаштва у цркву је умногоме одређен и тиме да ли село има цркву и колико је она удаљена. Примера ради, у врелској цркви,²⁸ за коју је њен свештеник изјављивао да је „најпосећенија црква у земљи“, на Богослужењу 3. августа 1931, када је још био и државни празник а већина сељака била је већ „оврла своје жито, па су се у то доба већ и одмарали“, било је свега 37 лица, рачунајући председника општине, кметове, учитеља и учитељицу, који су ту били по службеној дужности, као и оних шесторо који су певали на оба клироса.

„Ја сам бројао посетиоце цркве. Одмах после читања Јеванђеља било је у цркви: мушкараца: старца 9, средњих година 8, деце 1, свега 18; женскиња: старица 8, средњих година 8, деце 3, свега 19. У број мушкараца урачунато је и њих шесторо, који су певали на оба клироса. Међу посетиоцима били су још: председник општине, кметови и учитељ, који су у цркву дошли по званичној дужности. Па и они су дошли истом, пошто је свештеник послао по њих, око половине Службе Божје. У току службе број женскиња се мењао. Највише их је било 24 (8 старица, 12 средњих година, 4 деце). На крају службе опет их је остало 19. Међу њима је била и сеоска учитељица с децом.“²⁹

Од свих посетилаца цркве, из Врела је било 30, док је осталих седам било из шест других села, при чему из Милораца, села најудаљенијег од цркве, чак девет километара, у цркви није било ни једног лица.³⁰ Није само даљина онемогућавала редовније одлажење сељаштва у цркву. Тако су у почетку школске 1931. хтели учитељи бањанске школе да једне недеље одведу сву децу у цркву у Врело. Али, од 150 бањанских основаца само су њих осам родитељи довели двојим колима у цркву.³¹

У цркву је ретко одлазило сељаштво и у великом броју осталих села, правдајући се не само даљином већ и недостатком новца, немањем новог и „чистог“ одела, лети још и заузетошћу пословима, а зими хладноћом. Тако се у селу Раковици, недалеко од Београда, којем су, осим манастира, најближе цркве биле у селу Кумодражу, удаљена свега 1-2 километра, и у Белом Потоку, који је од Раковице удаљен 2-3 километра, средином тридесетих година 20. века, и то од „најотреситијих“ сељака, на питање зашто се црква ретко посећује могло да чује:

„Питате зашто, зашто свет не посећује цркву? Далеко је. Кад дођеш у цркву треба да бациш који динар на тас, а рђаве су године. Зими не идемо у цркву јер је зима. Треба да се метне у цркву пећ. Лети не идемо, јер је посао, радови су, па немаш кад... Пре нам је био далеко манастир, па наши стари нису ишли у цркву. Како да идем у цркву кад немам ни ново одело. У цркву треба да је човек чисто, лепо обучен.“³²

²⁷ Мисионар, 1. јануар 1938, стр. 29.

²⁸ Ради се о цркви у селу Врелу, у тамнавском срезу Ваљевског округа.

²⁹ Исто.

³⁰ Исто.

³¹ Исто, стр. 131.

³² Александар Петровић, Раковица – социјално-здравствене и хигијенске прилике, књ. II, Београд, 1939, стр. 46.

Старијима је тешко падало и стајање за време службе, поготово зими када је у цркви било доста хладно, због пода од цигле или бетона и високе таванице, тако да су и фуруне мало помагале.

На основу 36-огодишњег радног искуства узроке слабог похађања цркве један свештеник је видео и у дугим и неразумљивим богослужењима:

„Наша сва богослужења су и одвише дугачка, језика словенскога не разуме наш народ, па му је из тога разлога досадно у цркви. Један ревностан парохијанин ме је упитао: Зашто се у цркви не служи на српском језику? Ја, господине, редовно долазим у цркву као што вам је познато, па се обрадујем, кад зачујем реч ‘Бог’ – ‘Господ’ – а остало баш ништа не разумем!

Када се обноси литија кроз поље на жита, силан се свет одазове, те плете венце и разговара се и не слуша ону дивну молитву, којом се молимо за благослов жита, јер не разуме. Молитва за ‘бездождије’ је изванредно лепа, кад сам ју на српском читао полагано разумљиво, онда се сав народ предао слушању, и онај парохијанин ми је после службе радосно и задовољно рекао: ‘Баш вам од срца хвала, господине, тако сте лепо говорили, да сам сваку реч разумео!’³³

Сељаштво у Србији између два светска рата, истина, није претеривало у побожности, није посећивало цркву у оној мери као што је то чинило сељаштво код других народа, али оно, у већини, ипак, није било „непобожно“. У цркву је, редовно, одлазило о слави, када је носило колач и жито (панајију) на освећење, приликом крштења, венчања, опела и сл., као и о већим празницима, поготово ако је код цркве био и вашар.

„Црква као да је била службена кућа у којој се обављају религијски послови, а мање место где се предаје молитви. Православне цркве су најчешће отворене само кад црква службено ради – богослужење, опело, крштење, сечење славских колача, венчање и друго, а тек неке су отворене у време кад је то потребно појединцу да се у миру и сам без посредника преда молитви и разговору са Богом. (...) У цркви је недељом било до десетак или нешто више мушкараца и жена, а када су већи празници бивало је да црква буде пуна света, а о Божићу, Ускрсу, Тројицама и Петрову-дану бивало је да црква буде препуна света, па се тискало или чак нису могли сви ни да уђу. Излазило се повремено пред цркву да други уђу. Тај свет стајао је у цркви мирно и гологлав, слушао и гледао службу, али често су се неки дошаптавали, ко зна о каквим стварима. Имао се утисак да људи више присуствују него што молитвом учествују у богослужењу. Вероватно многим штошта није било јасно, и од онога што се пева на старословенском, и од свих свештених и обредних радњи које имају симболично значење.“³⁴

Одлазећи у цркву, мање из убеђења, а више што то „тако треба“, сељаштво је и проповеди свештеника слушало „што је ред“, тим пре што су оне, најчешће, представљале „дидактизирање које мало кога одушевљава“. Иако су биле веома једноставне: о свецу чији се дан славио, о гресима и врлинама, о „Христовим параболома“ или о некој библијској причи, сељаштво се у њих није удубљивало, о њима није расправљало.

„После проповеди нисам или сам веома ретко чуо Сирчане да претресају оно што су чули. Разговарали су о својим њивама, ливадама, стоци, чељадима. А долазили су и слушали проповеди.“³⁵

³³ *Весник Српске Цркве*, јануар-фебруар 1926, стр. 69.

³⁴ Милан Љ. Каровић, *Сећања – прича о једном народу*, 1, Београд, 2002, стр. 242, 243.

³⁵ Милан Љ. Каровић, *н. д.*, стр. 243.